

VOJNO-POMORSKE ZASTAVE NA ISTOČNOM JADRANU

Željko Heimer

UDK 929.924(1-11:262.3)
355.15(1-11:262.3)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1.9.2006.

Prihvaćeno: 3.10.2006.

Sažetak

Zastave se koriste na ratnim brodovima od antike. Među nizom zastava koje se koriste na ratnim brodovima osobito se ističu zastave koje iskazuju državnu pripadnost – vojno-pomorske zastave. Ovaj rad prikazuje zastave koje su korištene na ratnim brodovima raznih ratnih mornarica koje su imale svoje sjedište na istočnom Jadranu. Prva sila na Jadranu koja je propisala ratne zastave je Habsburška Monarhija, žute s crnim carskim orlom. Reformama Josipa II. uvedena je austrijska crveno-bijelo-crvena zastava koja se uz manje promjene koristila do kraja Dvojne Monarhije. Na kraju Prvog svjetskog rata Saveznici su koristili posebnu zastavu na zarobljenim brodovima, dok je glavnina austrougarske flote u Puli nakratko istaknula hrvatske trobojnice. Nova je južnoslavenska država uvela novu trobojnicu. Tijekom Drugoga svjetskog rata NDH je koristila šahiranu vojno-pomorsku zastavu na svojih nekoliko brodova. Istodobno antifašistički partizani postavili su crvene petokrake na nacionalnu trobojnicu, koja je ponekad korištena i istaknuta naglavce. Nekoliko izgleda promijenjeno je tijekom rata. Socijalistička Jugoslavija usvojila je vojno-pomorske zastave temeljene na sovjetskom modelu. Hrvatska je i prije formalnog stjecanja nezavisnosti odbacila zvijezdu sa svoje zastave i postavila na njezino mjesto povijesni hrvatski grb. Do usvajanja današnjeg izgleda kratko su korištene jednostavne privremene zastave, a zatim dizajn jednak nacionalnoj trgovačkoj pomorskoj zastavi. Novi izgled vojno-pomorske zastave konačno je propisan 1999. godine.

Ključne riječi: vojno-pomorska zastava, zastava ratne mornarice, Austrougarska, Jugoslavija, NDH, Republika Hrvatska

Autor je magistar elektronike i biomehanike, natporučnik na službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske. Od 1995. godine aktivan je član međunarodne udruge *Flags of the World* (FOTW); od 1996. urednik web stranica udruge FOTW, 1996. – 1997. vicedirektor udruge. Objavljuje članke u više europskih veksiloloških časopisa. Godine 2005. priredio izložbu norveških zastava u Zagrebu te u nizu drugih mjesta u Hrvatskoj i Norveškoj. Održava web stanice *The Flags and Arms of the Modern Era* gdje objavljuje rezultate svojih veksiloloških istraživanja povijesnih i današnjih zastava Hrvatske, Slovenije i BiH. Član inicijativnog odbora i prvi predsjednik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva, osnovanog 2006. godine. E-mail: zeljko.heimer@zg.t-com.hr

1. UVOD

Ovaj rad prikazuje zastave koje su se koristile na ratnim brodovima na istočnom Jadranu u svrhu označavanja državne pripadnosti broda, od vremena kada su se počele formirati suvremene mornarice do danas. Istočnojadranskom obalom gospodarili su mnogi režimi kroz turbulentnu povijest, no tko god da je vladao obalom koristio se lokalnim stanovništvom na svojim vojnim brodovima. Stoga ovaj rad prikazuje vojno-pomorske zastave na brodovima na kojima su služili primarno mornari, a i dio časnika, koji su bili Hrvati. Zastave talijanske mornarice kao i zastave mornarica zemalja prethodnica Italije, u prvom redu Venecije i Genove, koje iako su bile značajno prisutne i na našoj jadranskoj obali u pojedinim povijesnim razdobljima, izostavljene su iz okvira ovog članka.¹ U ovom radu također neće biti prikazane zastave drugih pomorskih sila koje su u pojedinim razdobljima bile prisutne na Jadranu, ali čija je jezgra pomorskih snaga uvijek ostajala drugdje, kao što su to Francuska, Velika Britanija, Rusija ili Otomansko Carstvo. U tom smislu, u ovom radu će dakle biti prikazane vojno-pomorske zastave Habsburškog Carstva, Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, socijalističke Jugoslavije te suvremene Hrvatske, kao i zastave koje su korištene u raznim prijelaznim periodima.

2. ZASTAVE NA RATNIM BRODOVIMA

Iako se jasna razlika između teretnih (trgovačkih) i ratnih brodova vidi već u antici po samoj gradnji broda, u srednjem vijeku svi su brodovi koji su obavljali trgovačke djelatnosti bili naoružani u svrhu obrane od gusara i drugih neprijateljskih brodova te često i nije bilo jasne razlike između ratnih i trgovačkih mornarica. Od kasnog srednjeg vijeka to se polako mijenja te dolazi do potrebe za razlikovanjem ratnih od trgovačkih brodova. To je učinjeno, između ostalog, upotrebom posebnih nacionalnih

¹ Radovi koje obrađuju zastave Kraljevine Sardinije/Italije i opću povijest talijanskih zastava (Autor zahvaljuje Robertu Breschiju i Pieru Paolu Lugliju koji su ga ljubazno uputili na ove radove.):

U. Bellocchi: "Il tricolore duecento anni", Artioli, 1996

E. Ghisi: "Il tricolore Italiano, 1796-1870", Rizzoli, 1931

G. Galuppini: "La bandiera tricolore nella Marina Sarda", 1987, Marina Militare (Ufficio Storico)

P. Manuele: "Il Piemonte sul mare", La Marina sabauda dal Medioevo all'Unità d'Italia, 1997

Regarding Venice and Genoa:

A. Zigioto: "Le repubbliche Marinare: Genova e Venezia", Armi Antiche 1968, pp. 113-132 (Revised in "Brevi di vessillologia italiana", Vexilla Italica XXIX, no. 1(53), 1994, pp. 89-108). The article on Genoa has recently been reprinted in English on The Flag Bulletin nr. 208.

A. Zigioto: "Fiume", Armi Antiche, 1969, pp. 129-142

A. Zigioto: "Blasone della Repubblica di Venetia e de' suoi Regni, e Stati" on Archivum Heraldicum II, 2002, pp. 107-150.

P. Campodonico: "La Marineria genovese dal Medioevo all'Unità d'Italia", Faligi, 1989.

zastava na ratnim brodovima koje su se razlikovale od zastava korištenih na trgovačkim. Ovakav razvoj vremenski se podudara s razdobljem uvođenja zastava kao indikacije državne pripadnosti brodova, pa se bez okolišanja može reći da je ova razlika inherentna upotrebi zastava na brodovima. Ta razlika zadržana je u većini mornarica sve do danas.

Za najstariji međudržavni ugovor koji određuje upotrebu posebnih zastava na brodovima koje će označavati njegovu državnu pripadnost, općenito se smatra onaj između engleskog kralja Edwarda I. i flandrijskog vojvode Guya iz 1297. godine. U tom ugovoru određuje se da će brodovi isticati zastave svojih vladara. Dubrovački statuti iz 1272. godine spominju zastavu trgovačke mornarice, a mnoge naše primorske komune imaju svoje zastave u XIV. stoljeću. No, vojno-pomorske zastave u suvremenom smislu jasno se pojavljuju tek u XV. stoljeću (Luetić 1967.).

Na suvremenim brodovima se općenito koristi cijeli niz različitih zastava (slika 1). Neke od njih služe za označavanje pripadnosti broda (državne, ali druge mogu označavati i domaću luku ili slično). Druge zastave služe da prikažu status broda (trgovački, ribarski, vojni, u državnoj službi i sl.), a treće pak služe kao komunikacijski signali u užem smislu te se njima prenose navigacijske i druge operativne poruke s broda na brod ili s broda na kopno (danas su propisani Međunarodnim signalnim kodeksom). Na kraju, postoji i skupina zastava koje označavaju prisutnost visokih gostiju, državnih dužnosnika ili vojnih časnika na brodu. U pravilu postoji više zastava koje se koriste istodobno za iskazivanje državne pripadnosti broda, ovisno o njegovom statusu, položaju u luci odnosno na otvorenom moru i o drugim okolnostima, kao što su vremenski uvjeti ili isticanje zastave u dane praznika. U ovom radu razmatrat će se samo osnovne zastave koje iskazuju državnu pripadnost vojnog broda, a to su zastave istaknute na krmi dok je brod usidren ili na vezu. Takva zastava naziva se jednostavno vojno-pomorska zastava ili, po mjestu isticanja, krmena zastava. U engleskoj i francuskoj literaturi za vojno-pomorsku krmenu zastavu postoji poseban izraz *ensign* odnosno *pavillion*, za razliku od općenitih izraza za zastavu *flag* i *drapeau*, a slična razlika postoji i u nekim drugim jezicima – njemačkom, švedskom itd.

Vojno-pomorska zastava jedan je od načina jasnog isticanja vojne funkcije broda, kao što se to zahtijeva ne samo pomorskom tradicijom nego i suvremenim međunarodnim pomorskim zakonima. Na primjer, UN-ova *Konvencija o otvorenim morima* iz 1958. godine (*Convention on the High Seas* 1958.) u članku 8. određuje značenje izraza vojni brod u smislu "brod koji pripada pomorskim snagama neke zemlje i koji otvoreno ističe vanjske oznake koje ga identificiraju kao vojni brod te države, i kojim zapovijeda časnik kojeg su propisanom procedurom postavile vlasti dotične zemlje i čije ime je upisano u vojno-pomorski popis, te koji je popunjen ljudstvom koje održava redovitu pomorsku stegu". Slično stoji i u čl. 29. UN-ove *Konvencije o pravu mora* (*UN Convention* 1982.). Vanjske oznake koje identificiraju brod kao vojni u pravilu su upravo vojno-pomorske zastave, iako su mogući i drugi načini identifikacije (npr. ratni plamenac, dodatne oznake na trupu broda itd.) što je ostavljeno svakoj zemlji na volju (*Pomorska enciklopedija* 1964.).

Vojno-pomorska zastava je primarna brodska zastava. Ističe se u pravilu tijekom dnevnog svjetla u svakom slučaju kad je brod moguće opaziti s kopna, drugog

broda ili iz zrakoplova (obično na otvorenom moru kad nema drugih objekata u dogledu, brodovi ne ističu zastavu). U mornaricama širom svijeta krmena zastava se svečano ističe svako jutro (obično u 8:00 sati) te se spušta sa zalaskom sunca. No, čak i kad brod provodi neke aktivnosti noću, ističe se krmena zastava. Također, stara je tradicija koja se danas nalazi među odredbama međunarodnih ratnih običaja, da se krmena zastava ističe tijekom bitke. Čak i kad je zbog borbenih djelovanja srušena, mora se što prije zamijeniti novom (Isaić 2001.). Vojno-pomorska zastava ističe se na krmi tj. na krmenom zastavnom koplju kad se brod nalazi u luci ili na sidrištu (pa se po tome i zove krmena zastava, pozicija 1 na slici 1.), no onog trenutka kad se brod odvoji od veza odnosno kad podigne sidro, zastava na krmi se spušta, a podiže se zastava (istog dizajna) na krmenom jarbolu (odnosno na glavnom brodskom jarbolu ako brod nema krmenog, pozicija 5 na slici 1.). Slično je i kad brod uplovjava u luku ili kad spušta sidro: zastava se spušta s jarbola, a podiže se zastava na krmenom koplju (Pravilnik 1999.).

Općenito, vojno-pomorske zastave po izgledu su ili jednake nacionalnoj zastavi (kao što je slučaj kod Sjedinjenih Američkih Država, Francuske², ali i velike većine zemalja svijeta s manjim ratnim mornaricama) ili je ta zastava na neki način modificirana da bi se prikazala vojna svrha broda. Ta modifikacija može biti dodavanje sidra ili kakvog drugog pomorskog znaka (npr. Italija, Egipat), dodavanje nacionalnog grba na nacionalne zastave koje su inače bez njega (Njemačka, Austrija, Poljska), korištenje jednobojne zastave koje imaju nacionalnu zastavu u gornjem uglu uz koplje (u kantonu; Velika Britanija, socijalistička Jugoslavija), dodavanje repova nacionalnoj zastavi (Danska, Norveška) ili pak vojno-pomorska zastava može biti sasvim drugačijeg izgleda od nacionalne zastave (Belgija, Japan, Izrael, bivši Sovjetski Savez), (Znamierowski 1999.).

Još su dvije vrste zastava koje na ratnom brodu iskazuju njegovu državnu pripadnost i vojnu funkciju broda. To je prednja vojno-pomorska zastava (pramčana zastava), koja se u pravilu ističe samo kad je ratni brod u luci ili usidren, ili kao dio svečanog brodskog nakita. Ova se zastava u pravilu razlikuje po dizajnu od krmene zastave, a kod ratnih mornarica koje koriste vojno-pomorsku zastavu koja je izgledom jednaka zastavi trgovačke mornarice, ona je indikacija vojne namjene broda u smislu međunarodnih pomorskih propisa. U engleskoj literaturi ova zastava naziva se *jack*, u francuskoj *beaupré*. Treća zastava kojom se označava vojna pripadnost broda ratni je plamenac, a ističe se na glavnom jarbolu. Ovakav plamenac označuje da je brod unovačen u vojnu službu, pa se slijedom toga na engleskom naziva *commission pennant*, dok se na francuskom koristi izraz *falme de guerre*. U hrvatskom (kao i primjerice u njemačkom jeziku) ovaj plamenac naziva se plamenac zapovjednika broda, jer on označuje da se brod nalazi pod zapovijedanjem vojnog časnika. U mornaricama se plamenac tradicionalno smatra osobnim vlasništvom zapovjednika,

² Vojno-pomorska zastava francuske Ratne mornarice zapravo se razlikuje u jednom detalju od francuske nacionalne zastave: naime širine pruga trobojnice u ratnoj mornarici propisane su u međusobnim omjerima 90:99:111, dok su na nacionalnoj zastavi pruge, naravno, jednakih širina. Ovo je stoga da bi se zastava dok vijori pričinjala jednolika, pa je zapravo učinak da su te zastave jednakog dizajna, barem što se tiče ovog pregleda (du Payrat, 2000.).

i običaj je da mu se svečano poklanja kad napušta službu na brodu. Kad brodom zapovijedaju visoki mornarički časnici (u pravilu admirali), ovaj plamenac zamjenjuje se njihovim položajnim zastavama (zato se admirali i generali u engleskoj terminologiji zovu *flag officers*, tj. oni časnici koji imaju pravo na zastavu). Na suvremenim ratnim brodovima ratni se plamenci koriste sve rjeđe, čak i u ceremonijalne svrhe, ne samo zato što brodovi sve češće nemaju adekvatnog jarbola na koji bi se isticali, nego postoji opasnost da takvi plamenci ometaju rad radarske i druge suvremene opreme. Iz istog razloga ovi su plamenci danas, čak i kad se koriste, znatno kraći nego što je to bilo u doba jedrenjaka kad su ponekad dosežali i preko nekoliko dužina broda (Smith 1975.). Ove zastave, kao ni druge zastave koje se koriste na ratnim brodovima nisu obuhvaćene u ovom članku.

3. RANE ZASTAVE NA BRODOVIMA U JADRANU

Budući da se zastave na vojnim brodovima u suvremenom smislu pojavljuju tek u vrijeme austrijske mornarice, ovo poglavlje prikazuje ukratko raniju povijest uz poseban naglasak na one rijetke trenutke u kojima se spominju zastave na brodovima.

Početak upotrebe zastava na brodovima može se pratiti unazad u povijest sve do stare Grčke. Prije nego što su se na brodovima počele u svrhu komunikacije rabiti zastave, koristila su se jedra. Crna jedra označavala su žalost ili uzbunu, dok su crvena jedra označavala prisutnost vladara ili visokih pomorskih časnika (Novak 2004a.). Ubrzo se ova praksa pokazala previše složenom, pa je zamijenjena jednostavnijim oznakama – manjim komadima platna postavljenima na vrhovima jarbola i drugim pogodnim mjestima, te su tako nastale pomorske zastave. Novak spominje da su već u starogrčko doba korištene zastave na brodovima na kojima su bili admirali, te da su se po zastavama razlikovali brodovi u bitkama. Zabilježena je i uporaba signalnih zastavica.

U Rimu se zastava na brodovima (kao uostalom i pomorsko ratovanje u cjelini) nije mnogo promijenila u odnosu na grčko doba. U to vrijeme pojavljuje se *veksilum* – npr. zastava koju je August dodijelio Marku Agripi kao vojno odlikovanje, a to nije jedini primjer. Nažalost, sasvim je nepoznato kako su takve zastave izgledale i kako su se isticale, odnosno jesu li to, primjerice, bile zastave koje su se isticale na brodskim jarbolima ili svojevrsne minijature koje su se nosile na odijelu.³ Vojno-pomorska se praksa mijenja tek polako u XII. stoljeću, iako je već od VII. stoljeća osnovni ratni brod postala *dromona*. Već na njima se spominje dužnost zastavnika odnosno zastavonoše na brodu (Novak 2004a.).

Jadran je podijeljen između Bizanta i Venecije dok su nove sile – slavenska plemena, prodirale s istoka u VI. i VII. stoljeću. Ubrzo su se Hrvati naselili duž istočne jadranske

³ Tekst koji se odnosi na *veksilum* Marka Agripe prema Gaju Svetoniju Trankvilu, 121.: "M. Agrippam in Sicilia post navalem victorias caeruleo vexillo donavit." (Odlikovao je nebesko obojenim *veksilumom* M. Agrippu na Siciliji nakon pomorske pobjede). Druge primjere takvih odlikovanja spominje Maxfield, 1981. (Autor zahvaljuje Janu Mertensu i Marcusu Schmögeru za ove informacije.)

obale i u zaleđu. Od lokalnog stanovništva koje su pokorili ubrzo su usvojili pomorska znanja, tako da je prva hrvatska pomorska sila zabilježena 642. godine prilikom napada na zapadni Jadran, kako bilježi langobardski povjesničar Pavao Đakon.

Kad su Hrvati ustrojili snažne države u IX. i X. stoljeću, već su bili vješti pomorci pa su hrvatski knezovi i kraljevi držali značajne mornarice na Jadranu. Najveću je mornaricu imao kralj Dmitar Zvonimir (vladao 1075.–1089.). Nažalost iz tog doba nema nijednog spomena o tome jesu li i kakve zastave koristili.

Ubrzo nakon toga Hrvatska je ušla u personalnu uniju s Mađarskom te time izgubila svoje narodne vladare. Mađarski kraljevi nisu imali nimalo interesa za vladavinu na moru i niti jedan od njih nije izgradio spomena vrijednu flotu. Jedan od rijetkih izvještaja o upotrebi zastava u ovom dugom razdoblju odnosi se na križarsku flotu koja je 1202. godine napala Zadar kao plaću Mlecima za iznajmljivanje brodova. Robert de Clari opisuje kako su brodovi koji su prilazili Zadru bili veličanstveno ukrašeni zastavama.⁴

Četrnaesto stoljeće na Jadranu karakterizira borba Venecije i novog suparnika – Genove. Godine 1409. hrvatsko-ugarski kralj Ladislav II., iscrpljen u dinastičkim borbama sa Žigmundom, odlučuje prodati Veneciji obalu za 100 000 zlatnika. Mađarski su se kraljevi opet povukli u unutrašnjost i ostavili obalu u borbi između Venecije i nadirućih Turaka. U to doba mnogi su dalmatinski gradovi uživali ponekad i znatnu autonomiju od Venecije te su na trgovačkim brodovima koristili svoje zastave (Osor, Senj, Zadar, Šibenik, Kotor, Neretvanska oblast), (Pasch 1965.).

Na kraju, potrebno je spomenuti još jednu silu na Jadranu, naime Dubrovnik. Nezavisna republika regulirala je svoje trgovačke pomorske zastave u Statutu još 1272. godine. Te su bile bijele s likom zaštitnika grada, svetim Vlahom (latinski: St. Blasius, od čega kratice *St. B.* ili *S. B.* koje se pojavljuju na njima). Služeći se umješnom diplomacijom, Dubrovnik je uspio zadržati dobre odnose sa svim pomorskim snagama, uključujući Veneciju i Tursku, te je između njih prosperirao trgovinom. Dubrovčani su se za zaštitu svoje velike trgovačke flote oslanjali uglavnom na ugovore koje su imali i nikada nisu držali neku značajniju ratnu mornaricu (iako su naravno svi trgovački brodovi bili naoružani za vlastitu zaštitu, što je tada bilo uobičajeno). Primjerice, u XV. stoljeću zabilježeno je da je Dubrovnik imao samo četiri ili pet ratnih brodova na vesla (tri galije i jednu ili dvije fuste), dok je u isto vrijeme imao trgovačku mornaricu koja je brojala preko 160 brodova (pri čemu su ubrojeni samo veliki trgovački brodovi) (Novak 2004a.). Stoga nije neobično da nema posebnih propisa za zastave ratnih brodova te da su i ovi koristili bijele zastave sa zaštitnikom Republike.

Tijekom stoljeća ova je zastava izrađivana u bezbroj inačica već prema ukusu i vještini izrađivača. Svetac je prikazivan u mnogim pozama, držeći maketu grada, knjigu, biskupski štap itd., a oko njega je bilo ispisan njegovo ime ili kratica (slike 4 i 6). Osim krmene zastave popisnici spominju i tzv. sekundarnu zastavu koja se

⁴ "But when they were come forth upon the sea, and had spread their sails and hoisted their banners upon the castles of the ships, and their ensigns, then verily did it seem that the whole sea was all as warm, and that it was all ablaze with the ships that they were steering and the great rejoicing that they made.", prema „Robert of Clari’s account of the Fourth Crusade“, Chapter 13, <http://www.deremilitari.org/RESOURCES/SOURCES/clari1.htm>

možda koristila na vojnim brodovima (kao oznaka autoriteta vojnih kapetana, slika 5). Ona u bijelom polju na zastavi ima oslikan grb Dubrovačke Republike (Luetić 1967.).

4. HABSBUŠKO CARSTVO DO 1786. GODINE

Nakon pogibije posljednjeg hrvatsko-ugarskog kralja Ljudevita II. Jagelovića, 1527. godine, hrvatsko je plemstvo na saboru u Cetingradu odabralo austrijskog nadvojvodu Ferdinanda Habsburga za hrvatskoga kralja. Na taj je način austrijska dinastija stekla izlaz na Jadransko more s barem dvije značajne luke u to doba – Rijekom i Senjom. No, kao i mađarski kraljevi prije toga, Habsburzi su u početku imali vrlo malo smisla za vladanje morem i prvi su austrijski brodovi izgrađeni tek u vrijeme cara Karla VI. (1685.–1740.), (Novak 2004b.).

No, Habsburzi su od prije imali izlaz na more, ali u Nizozemskoj, gdje su imali trgovačku i rantu flotu. Pravilnik poznat pod imenom *Ordonnance* (ili *See-Artikel*), koji je propisao car Maksimilijan I. u Brüggeu 8. siječnja 1487. godine i danas je jedan od temelja europskog i međunarodnog pomorskog zakonika. Taj pravilnik određuje da će svaki brod isticati zastavu, plamenac te admiralsku zastavu ako je on prisutan na brodu (Lehnert 1886.; Baumgartner 1977.). Nažalost, ne postoji niti jedan opis i niti jedna slika koja bi prikazivala kakve su te zastave bile. Tek u doba cara Karla IV., gotovo dvjesto godina kasnije, postoje naznake kako su izgledale pomorske zastave Carstva. Na bakrorezu Romaina de Hooghea iz 1686. godine, koji prikazuje tursku opsadu Budima, vide se carske galije na Dunavu s istaknutim zastavama na kojima dvoglavi orao bez štita na prsima drži mač i žezlo, ima svetokrugove iza glava i carsku krunu iznad (slika 8). Bakrorez J. Balzera iz Nadvojvodске zbirke, a koji se također datira u XVII. stoljeće, prikazuje iste zastave (oba bakroreza čuvaju se u Muzeju Albertina u Beču).

Teško je reći da je postojao jedinstveni i jednoobrazni uzorak zastava koje su se isticale na svim carskim brodovima. Nabavka zastave bila je zadaća svakog kapetana posebno, a on bi naručio i kupio zastave prema svojem ukusu i ovisno o umješnosti majstora koji ju je proizveo slijedeći opće smjernice – zlatna i crna zastava s crnim dvoglavim orlom. To je bilo dovoljno da identificira brod kao habsburški. Razne inačice koje se nalaze u literaturi uključuju zlatno-crne dvobojnice s orlom u uglu (slika 9), (Khuepach 1941.), zlatne zastave s više crnih pruga sa ili bez orla u sredini ili u uglu itd.

Godine 1730. car Karlo VI. izdao je pomorski pravilnik pod nazivom *See-Articuli und Kriegsgerichts-Instruction für die Marine Seiner kaiserlichen und katholischen Majestät Carl VI.* u kojem se opisuju zastave. Zastava koja se trebala isticati s glavnog jarbola broda kojim zapovijeda admiral žuta je s crnim dvoglavim orlom koji nosi na prsima štit s raskoljenim grbom Austrije i Habsburga, okićen ogrlicom Reda zlatnog runa, svetokrugovima iza glava i carskom krunom iznad. Zastava je obrubljena crnim

trokutima (slika 10), (Lehnert 1886.; Baumgartner 1977.). Istu zastavu ističe viceadmiral na prednjem i kontraadmiral na krmenom jarbolu. U ovo je doba prvi put u Habsburškom Carstvu propisana zastava koja je bila drugačija za vojne brodove od one za trgovačke.

No, nakon vladavine cara Karla VI. ponovno opada zanimanje za more, pa se dogodilo čak da je 1737. godine odlučeno da se svi ratni brodovi prodaju jer su suviše skupi, a osim toga "provociraju neprijatelja" (Novak 2004b.).

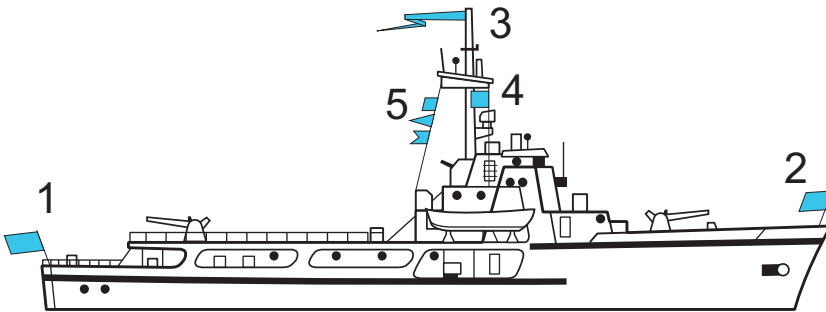
5. HABSURŠKO CARSTVO DO DUALIZACIJE

Sljedeći pokušaj Austrijanaca da zavladaju morima dogodio se sredinom prve polovice XVIII. stoljeća kada je "Felix Austria"⁵ dobila ženidbom Veliko Vojvodstvo Toskanu. U Toskani je 1745. godine uvedena habsburška žuto-crna zastava s dvoglavi orlom. Toskana je bila potpisnica mnogih ugovora s tzv. berberskim državama u Sredozemlju kojima su se štitili njezini brodovi od gusara. To je bila uobičajena praksa, te su tada slične novčane danke sjevernoafričkim gusarima plaćale i druge europske nacije – Velika Britanija, Francuska i Švedska (Neubecker 1980.). Da bi mogli koristiti te privilegije i na drugim svojim brodovima, carica Marija Terezija namjeravala je uvesti zastavu za Austriju koja bi bila slična toskanskoj. Ipak, zbog "činovničke pogreške" i nerazumijevanja namjere, zastava koju je Marija Terezija propisala nije nikad uvedena u upotrebu (Lehnert 1886.; Baumgartner 1977.), već je korištena zastava identična toskanskoj: na žutom polju carski dvoglavi orao s carskom krunom iznad glava drži mač i žezlo (slika 11), (Khuepach 1941.; Neubecker 1939.). Zastava koju je Marija Terezija propisala 29. studenoga 1749. godine bila je neznatno, ali bitno drugačija: orao je bio bez mača i žezla te je bio nadvišen mađarskom kraljevskom krunom (slika 12).

Reformama koje je uveo car Josip II. ponešto je povećana vojna prisutnost na Jadranu. Bilo je potrebno da nova austrijska pomorska zastava odgovara novom identitetu Austrijskog Carstva. Crveno-bijelo-crvena trotraka zastava Austrije konačno je uvedena 1786. godine kao vojno-pomorska i trgovačka zastava. Na sebi je imala austrijski grb pomaknut od sredine uz koplje (slika 13). Ova zastava ostala je u uporabi bez izmjena u svojem osnovnom izgledu zapravo sve do kraja Monarhije. Iako je u međuvremenu prošla manje promjene u umjetničkom oblikovanju, i iako je nakon prvog stoljeća ograničena samo za vojne brodove (a ne više i za trgovačke), te iako je *de iure* zamijenjena zastavom s dva grba 1915. godine, upravo je ova zastava spuštena pri predaji austrougarskih brodova 1918. godine. Trotraku zastavu zadržala je tada nova austrijska republika te je ona i danas temelj austrijske nacionalne zastave (Deppermann and Ruschke 1844.; Rosenfeld 1883.; Lehnert 1886.; Siegel 1912.; Neubecker 1939.; Khuepach 1941.; Baumgartner 1977.).

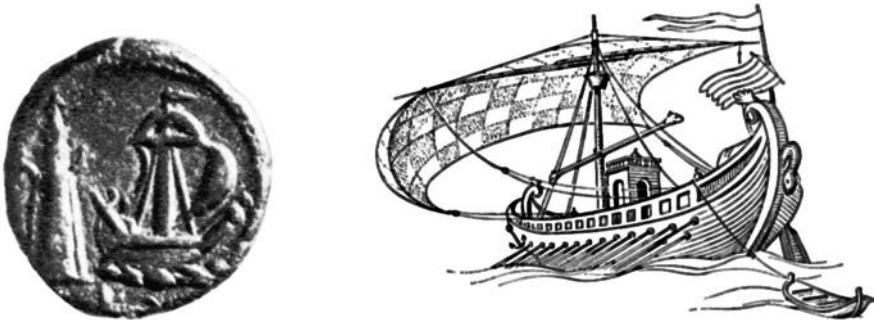
⁵ Austrija pod Habsburzima dobiva mnoge teritorije vjenčanjima i vještom diplomacijom što je izraženo u devizi "Bella gerant alii, tu felix Austria nube.": "Neka drugi ratuju, a ti – sretna Austrijo – ženi se!"

ZASTAVE NA RATNIM BRODOVIMA

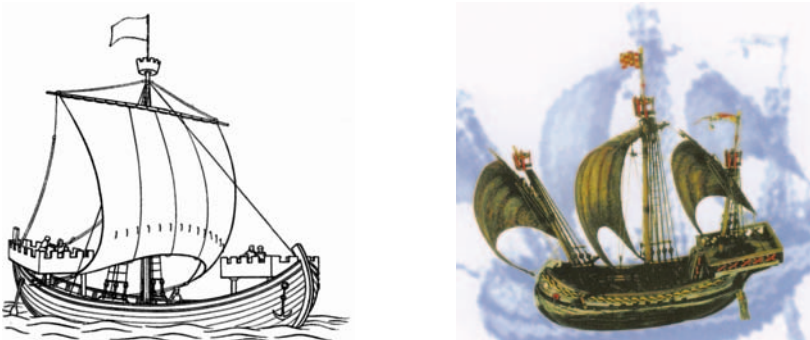

SLIKA 1. Tipovi zastava koje se koriste na suvremenom ratnom brodu, na vezu u luci: 1 vojno-pomorska zastava (krmena zastava), 2 prednja vojno-pomorska zastava (pramčana zastava), 3 ratni plamenac (plamenac zapovjednika borda), 4 zapovjedna ili rangovna zastava, 5 grupa signalnih zastava (*Hrvatsku terminologiju vidi u Heimer, 2000.*)

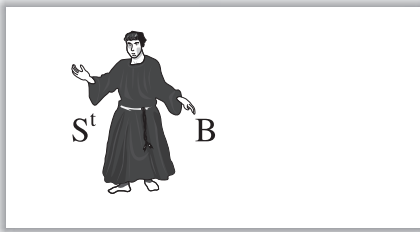
RANE ZASTAVE NA BRODOVIMA U JADRANU

SLIKA 2. Bakreni novčić iz Aleksandrije, II. stoljeće p. n. e. (lijevo); Liburna, I. stoljeće (desno)

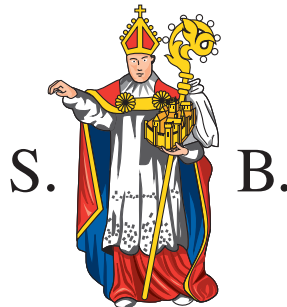
SLIKA 3. Hrvatski ratni brodovi, X. stoljeće, rekonstrukcija

SLIKA 4. Krmena zastava Dubrovačke Republike, oko XVII. stoljeća. (Crtež Mario Fabretto.); detalj (desno)

SLIKA 5. Posebna krmena zastava Dubrovačke Republike, oko 1735.; detalj (desno)

SLIKA 6. Krmena zastava Dubrovačke Republike, oko 1804. (Crtež Mario Fabretto.); detalj (desno)

SLIKA 7. Dubrovačka galija (lijevo), karaka (desno)

HABSBURŠKO CARSTVO DO 1786. GODINE

SLIKA 8. Pomorska zastava Austrije, XVII. stoljeće; detalj (desno)

SLIKA 9. Pomorska zastava Austrije, oko 1716.; detalj (desno)

SLIKA 10. Pomorska zastava Austrije, 1730.; detalj (desno)

SLIKA 11. Pomorska zastava Austrije (*de facto*), 1749.

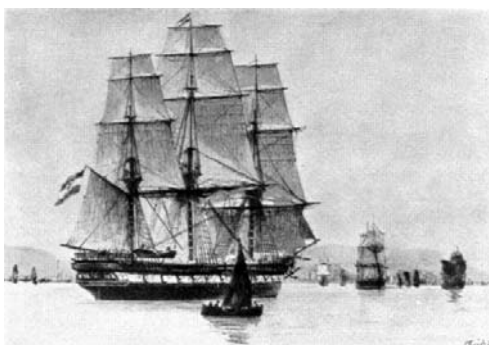

SLIKA 12. Pomorska zastava Austrije (*de iure*, nikada korištena), 1749.

HABSBURŠKO CARSTVO DO DUALIZACIJE

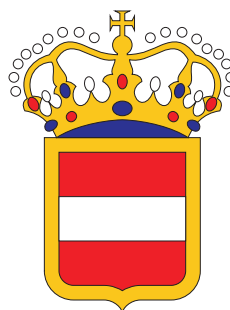

SLIKA 13. Austrijska vojno-pomorska (i do 1869. trgovačka) zastava, 1786.; detalj (desno)

SLIKA 14. Bitka kod Visa, 1866. (lijevo), fregata "Novara", 1857. (desno)

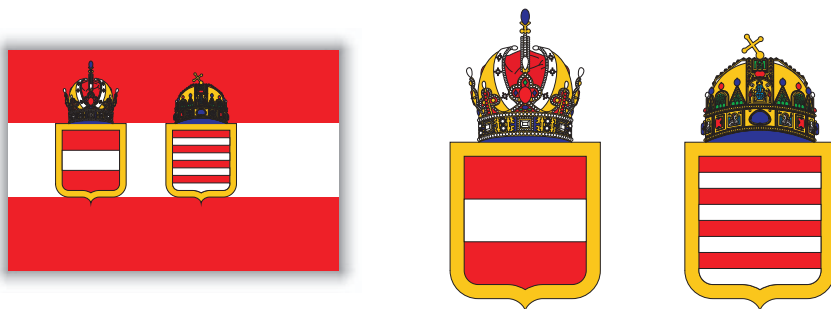
AUSTROUGARSKO CARSTVO, 1869. – 1918.

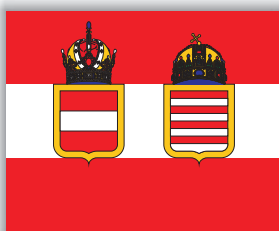
SLIKA 15. Vojno-pomorska zastava Austrougarske (za brodove), 1894.; detalj (desno)

SLIKA 16. Vojno-pomorska zastava Austrougarske (za čamce), 1894.

SLIKA 17. Vojno-pomorska zastava Austrougarske (za brodove, nije uvedena u uporabu), 1915.; detalj (desno)

SLIKA 18. Vojno-pomorska zastava Austrougarske (za čamce, nije uvedena u uporabu), 1915.

SLIKA 19. Krmena zastava na austrougarskom ratnom brodu "Inn" (lijevo), svečani mimohod ratnih brodova Austrougarske (desno)

DRŽAVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA, 1918.

SLIKA 20. Bijela zastava korištena na brodovima koji su se predali na njihovom posljednjem putovanju iz južne Dalmacije prema Puli, 1918.

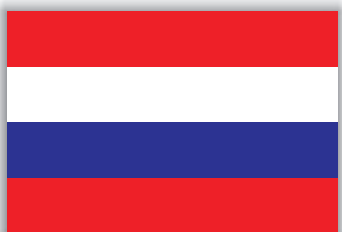
SLIKA 21. Država SHS, zastava istaknuta na brodovima nakon predaje u Puli, 1918.

SLIKA 22. Zastava Savezničkog vijeća za pomorski transport, 1919.

SLIKA 23. Inačica savezničke zastave, 1919.

SLIKA 24. Zastava s četiri pruge, 1920.

SLIKA 25. Razarač "Tatra" u Kotoru, 1918.

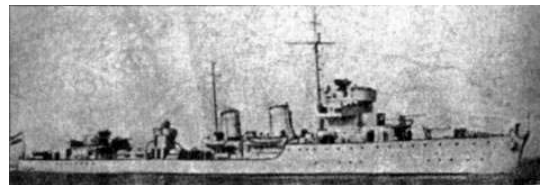
KRALJEVINA SHS/JUGOSLAVIJA, 1918. – 1941.

SLIKA 26. Vojno-pomorska zastava Kraljevine SHS (od 1929. Jugoslavije), 1922.; detalj (desno)

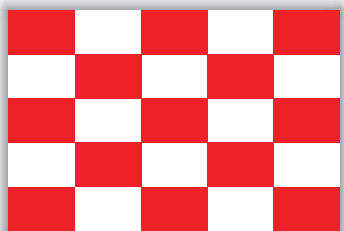

SLIKA 27. Zastava s podmornice "Nebojša", 1935., 137×186 cm. (lijevo, foto Ž.H., ljubaznošću Hrvatskog pomorskog muzeja Split, inv. br. HPMS-755:SLT-731-ZZ); zastava na jedrenjaku "Jadran" u splitskoj luci, 1933. desno, "Jadranska straža" 1935.)

SLIKA 28. Razarač "Dubrovnik", 1937. (gore); razarač "Zagreb", 1931. (sredina); razarač "Beograd", 1939. (dolje)

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA, 1941. – 1945.

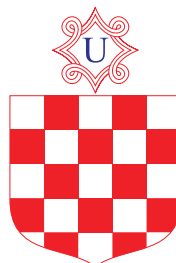
SLIKA 29. Vojno-pomorska zastava Nezavisne Države Hrvatske, 1941 (od 1944. pramčana zastava)

SLIKA 30. NDH, vojno-pomorski pogreb, 1942. godine u Genicesku, Ukrajina. (Fotografija iz zbirke dr. Vladimira Isaića, ljubaznošću Zvonimira Freivogela.)

SLIKA 31. Vojno-pomorska zastava NDH, 1944.; detalj (desno)

SLIKA 32. Hrvatski minolovac na Crnom moru, 1944.: lijevo pod njemačkom zastavom, fotografija iz zbirke kapetana Andre Vrklijana, Z. Freivogel);desno s hrvatskom zastavom, neautentično (crtež Ferde Mažuranića iz zbirke Zorattii, Z. Freivogel)

NARODNOOSLOBODILAČKA VOJSKA I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE, 1941. – 1945.

SLIKA 33. Hrvatska trobojnica sa
zvijezdom, 1941.

SLIKA 34. NB-9 "Biokovac" s dvije različite zastave, oko 1942. (Fotografije iz zbirke
Knjižnice HRM)

SLIKA 35. Zastava korištena naglavce,
oko 1942.

SLIKA 36. Naopako istaknuta zastava na opskrbnom brodu "Morava" u talijanskoj
luci. (lijevo, fotografija Sterling Jayden, Archiv R. Kugler, ljubaznošću
Zvonimira Freivogela.); naopako istaknuta zastava na PČ-21 "Miran",
1944. (desno, fotozbirka Knjižnice HRM)

SLIKA 37. Prva partizanska vojno-pomorska zastava, 1942.

SLIKA 38. Zastava s broda iz makarskog primorja, 1942., 78×123 cm. (fotografija Ž.H., ljubaznošću HPM Split, inv. br. HPMS-755:SLT-1048-ZZ)

SLIKA 39. Zastava s broda iz makarskog primorja, 1942., 78×113 cm. (fotografija Ž.H., ljubaznošću HPM Split, inv. br. HPMS-755:SLT-1049-ZZ)

SLIKA 40. Zastava s partizanskog broda, 1943., 50,5×69 cm. (fotografija Ž.H., ljubaznošću HPM Split, inv. br. HPMS-755:SLT-1054-ZZ)

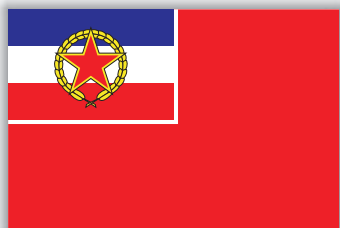

SLIKA 41. Vojno-pomorska zastava Demokratske Federativne Jugoslavije, 1943.

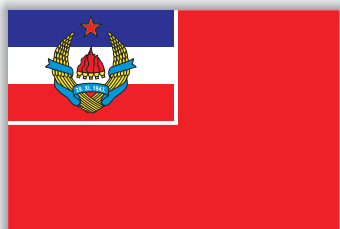

SLIKA 42. Partizanski brod u viškoj luci, 1944. (fotografija iz zbirke Knjižnice HRM)

SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA, 1945. – 1990.

SLIKA 43. Vojno-pomorska zastava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1949.

SLIKA 44. Počasna vojno-pomorska zastava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1949.

SLIKA 45. Vojno-pomorska zastava Narodne obrane Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1949. (od 1956. vojno-pomorska zastava graničnih postrojbi)

SLIKA 46. Brod 202 Jugoslavenske ratne mornarice, oko 1950. (fotobirka Knjižnice HRM)

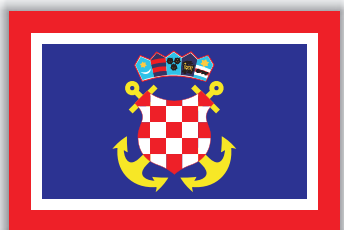
REPUBLIKA HRVATSKA, 1990. –

SLIKA 47. Zastava Republike Hrvatske, inicijalna varijanta, 1990.

SLIKA 48. Zastava trgovačke mornarice RH, 1992.; detalj (desno)

SLIKA 49. Zastava HRM, 1992.; detalj (desno)

SLIKA 50. Zastava HRM s OB "Šibenik", oko 1995., oko 30×70 cm (fotografija Ž.H.)

SLIKA 51. Vojno-pomorska zastava RH, 1999.

SLIKA 52. Pramčana zastava RH, 1999.; detalj (desno)

SLIKA 53. Ophodni brod OB-82 "Krka" (lijevo, Obrana 2001.); zastava sa školskog broda ŠB-72 "Andrija Mohorovičić" (desno, fotografija Ž.H.)

SLIKA 54. Školski brod "Andrija Mohorovičić"

SLIKA 55. Podmornica P-01 "Velebit"

Iako je crveno-bijelo-crvena vojno-pomorska zastava usvojena 20. ožujka 1786. godine, Siegel bilježi da je dan uvođenja u upotrebu na brodovima bio 1. siječnja 1787. godine na Jadranu i 26. ožujka 1787. godine u Austrijskoj Nizozemskoj. Dopuštenje trgovačkim brodovima da koriste ovu istu zastavu ukinuto je 1804. godine, nakon što je mirom u Campoformiu 1797. godine Austrija stekla većinu bivših venecijanskih posjeda na istočnom Jadranu, pa je njezina trgovačka flota značajno porasla.

Iako je prva polovica XIX. stoljeća vrlo dinamično razdoblje na Jadranu, prisustvo Francuske u napoleonskim ratovima, održavanje britanske pomorske blokade, te padom Venecije i Dubrovnika, austrijske se vojno-pomorske zastave nisu mijenjale sve do kraja stoljeća. Ideje da se vojno-pomorske zastave diferenciraju od trgovačkih prisutne su već od uvođenja crveno-bijelo-crvene zastave, ali do toga nije došlo. Lehnert i Baumgartner bilježe cijeli niz prijedloga koji su razmatrani na najvišim državnim razinama 1805. i 1819. godine, no odluka nije donesena sve do 1869. godine kad je uvedena zajednička austrougarska trgovačka pomorska zastava. Trotraka zastava sada je ograničena samo na vojno-pomorsku uporabu. Ipak, državne službe (lučka i financijska administracija) nastavile su koristiti trotraku zastavu bez obzira na sve prosvjede, tako da je ona u praksi ograničena na vojne brodove tek krajem XIX. stoljeća (Baumgartner 1979.).

6. AUSTROUGARSKO CARSTVO, 1869. – 1918.

Novi je skup zastava za Carsku i kraljevsku ratnu mornaricu propisao car Farnjo Josip I. 23. prosinca 1894. godine, te se one u literaturi nazivaju "Uzorak 1894" (*Normal-Verordnung* 1895.). Iako je Carstvo dualizirano, ratna je mornarica zadržala isključivo austrijske simbole. Trgovačka mornarica od 1869. godine koristi zastavu koja sadrži i mađarske boje. Promjena u izgledu jozefinske vojno-pomorske zastave bila je samo kozmetička, kroz pojednostavljenje i standardizaciju izgleda štita i krune. Broj bijelih perli u kruni sada je i formalno utvrđen na 18 (predstavlja broj krunskih zemalja Dvojne Monarhije). Razmjer zastave sada je po prvi puta jasno određen na 2:3 za brodove (slika 15). Za čamce (i za pramčanu zastavu) određena je zastava istog izgleda, ali u razmjeru 4:5 (slika 16).

Mađarska polovica Carstva konstantno je vršila pritisak da bude zastupljena i u simbolima zajedničke ratne mornarice. Zahtjevima je konačno popušteno kad se Prvi svjetski rat već uvelike zahuktao, da bi se omogućila jedinstvena borba (a i zato jer je mađarski parlament prijetio uskratiti financiranje ratne mornarice). Sto pedeset godina stara jozefinska vojno-pomorska zastava adaptirana je za nove prilike dodavanjem drugog štita koji će predstavljati mađarski dio Carstva. Ipak, nije postavljen cjelovit mađarski grb, već samo njegova polovica koja se sastoji od osam crvenih i bijelih vodoravnih pruga, takozvani grb Stare Mađarske (to je heraldički termin, zapravo se radi i o grbu Dubrovnika, koji ima isto porijeklo, v. u Grakalić 1990.). Austrijski je grb sada okrunjen carskom krunom, a mađarski krunom sv. Stjepana.

Oba su grba pomaknuta prema koplju (slike 17 i 18), (Neubecker 1954.; Baumgartner 1977.; Csonkaréti 1993.; Diem 1995.).

Car i kralj Franjo Josip I. potpisao je odluku o uvođenju nove vojno-pomorske zastave 11. listopada 1915. godine (*Normal-Verordnung* 1916). Dan svečanog uvođenja u uporabu trebao je biti određen kasnije, a stara je zastava ostala u uporabi te se pomalo zamjenjivala prema mogućnostima. No, baš zbog ratnih okolnosti i nestašice zastava zamjena nije nikada izvršena, tako da se ovaj pravno važeći simbol zapravo nije nikada zavijorio. Ipak, ova zastava pojavljuje se na dijelu promidžbenih materijala tiskanih tijekom rata, a bila je oslikana i na trupovima jednog broja mornaričkih zrakoplova uvedenih u uporabu krajem rata.

7. DRŽAVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA, 1918.

Država je osnovana od južnoslavenskih zemalja koje su se odcijepile od Austrougarske: Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ali bila je kratkog vijeka i u manje od mjesec dana integrirana je s Kraljevinom Srbijom, koje je već prije prisajedinila Crnu Goru, da bi se osnovala država koja se kasnije nazivala Jugoslavijom.

Većina austrougarske ratne flote koja je bila bazirana u Puli predala se Narodnom vijeću Države SHS 31. listopada 1918. godine po zapovijedi cara Karla I. Zamjena vojno-pomorskih zastava u Puli je održana poslijepodne 31. listopada, a u drugim jadranskim lukama 1. studenoga 1918. godine. Na glavnom brodu "Viribus Unitis" istaknuta je hrvatska trobojnica (slika 21), (*Pomorska enciklopedija* 1964.; Isaić 2001.). Neki su brodovi bili ukrašeni i slovenskim te srpskim trobojnicama, a kako je Crna Gora jedina imala međunarodno priznatu zastavu, dio brodova istaknuo je crnogorsku vojno-pomorsku zastavu (Vasiljević 1970).⁶ Brodovi koji su prevozili neslavenske mornare i časnike iz južne Dalmacije u Pulu koristili su bijele zastave (odnosno zastave pregovora), kao što je dokumentirano na suvremenim fotografijama (slika 20), (Baumgartner 1977.).

Kod nekih brodova zarobljenih u Boki Kotorskoj zabilježena je uporaba kombinacije tri nacionalne trobojnice u obliku zastave s četiri trake: crveno-bijelo-plavo-crveno (slika 24, osobito brod "Lovćen", prije "Arconia", 1920. (Isaić 2001.; *Pomorska enciklopedija* 1964.). Dvjesto okružnicama koje su izdale pomorske vlasti u Bakru 5. i 10. rujna 1919. godine uspostavljena je plavo-bijelo-crvena zastava za trgovačke brodove, ali dok su trajali pregovori o raspodjeli zarobljene austrougarske ratne flote, brodovi su u međunarodnim vodama morali na jarbolu koristiti tzv. "Međusavezničku zastavu" koja se sastojala od četiri bijele i plave pruge (slika 23), (Vasiljević 1970.). uz zastavu zemlje koja je brod rekvirirala (*Pomorska enciklopedija*

⁶ Vasiljević, 1970., spominje i razne druge primjere upotrebe zastava. Npr. torpedni brod br. 77 je plovio na Krk pod tri trobojnice – hrvatskom na pramcu, srpskom na krmi i slovenskom na jarbolu. Istodobno je na desnoj strani bila istaknuta i češka zastava jer je na brodu bio i određen broj čeških mornara. Brod se vratio s Krfa još i s francuskom zastavom nakon što je zapaženo da bi Talijani mogli namjerno ne prepoznati zastave i rekvirirati ga.

1964.) Drugi izvori dokumentiraju savezničku zastavu kao plavo-bijelo-plavu (slika 22) i bijelo-plavo-bijelu (Pregel 1987)⁷.

Ovo je bio kraj službene uporabe austrijske vojno-pomorske zastave. Ipak, ona će se, iako vrlo rijetko, još jednom nakratko pojaviti u službenoj uporabi – uvedena je 1. kolovoza 1940. godine u njemačku nacističku ratnu mornaricu kao specijalna zastava koje se ističe na glavnom jarbolu teške krstarice "Prinz Eugen" svake godine 31. svibnja, umjesto njemačke carske zastave koja se na taj dan koristila na drugim ratnim brodovima Trećeg Reicha (Neubecker 1992.).

8. KRALJEVINA SHS/JUGOSLAVIJA, 1918. – 1941.

Stvaranjem zajedničke južnoslavenske države koju je predvodila Srbija, uvedena je plavo-bijelo-crvena zastava, najprije kao trgovačka zastava 5. rujna 1919. godine (Isaić 2001.). Na ratnom brodu prvi put je istaknuta 30. ožujka 1921. u Tivtu (*Pomorska enciklopedija* 1964.). No, vojno-pomorska zastava regulirana je tek 1922. godine. Od tada vojno-pomorska zastava imala je grb postavljen uz koplje na prvoj trećini dužine zastave. Visina grba, bez križa na kruni, jednaka je polovini širine zastave (slike 26 i 27), (*Zakon* 1992.).

Novi pravilnici o zastavama kojima su izmijenjene zastave visokih dužnosnika i ostale, doneseni su 1937. godine ali osnovna vojno-pomorska zastava nije mijenjana. Tada je uvedena posebna počasna zastava. Ta se trebala dodjeljivati određenim brodovima kao odlikovanje za zasluge. Počasna zastava bila je jednaka po izgledu kao i obična vojno-pomorska zastava, ali je bila izrađena od skupljih materijala, a onaj tko ju je dodjeljivao mogao je u samom uglu uključiti neki svoj znak – grb ili slično (*Zakon* 1937.; Acović 2001.).

9. NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA, 1941. – 1945.

Nekoliko dana nakon napada Sila osovine na Jugoslaviju 6. travnja 1941. godine, u Zagrebu je 10. travnja 1941. godine proglašena Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Vlast je preuzeo ustaški pokret predvođen Antom Pavelićem, koji je svoje trupe pripremao u predratnoj Italiji. NDH je trebala biti kraljevina, a kralj je trebao postati talijanski vojvoda od Spoletta, no to se nije desilo. NDH je predala većinu obale Italiji, te je hrvatska ratna mornarica bila beznačajna i uglavnom samo ceremonijalna. Osim toga, ugovori s Italijom zabranjivali su novoj državi brodove preko 50 tona. Ipak, već s usvajanjem simbola nove države 30. travnja 1941. godine propisan je i

⁷ "Za austrijska plovila koja su predana savezničkim upravama uvedena je posebna zastava 1919. godine. To je bila zastava Savezničkog vijeća za pomorski transport, bijelo-plavo-bijela zastava na krmi. 'Nacionalna zastava nacije kojoj je povjeren brod na upravu' isticana je s jarbola. Zastava veličine 12 × 8 inča (3,66×2,44 m) propisana je za brodove iznad 4 000 tona, a proporcionalno manje za manja plovila. Izvor: Britanski Ured za javne spise (Public Record Office) MT 25/23." David Prothero, 25. siječnja 2001., FOTW, prijevod ŽH.

izgled vojno-pomorske zastave: to je bila tzv. grbovna zastava Hrvatske – sastavljena od 25 bijelih i crvenih polja (slika 29), (*Zakonska odredba* 1941.). Ova je zastava korištena na nekoliko brodova na krmi te je isticana na uredima i u vojarnama Ratne mornarice. Jedna od rijetkih fotografija koja prikazuje ovu zastavu u uporabi prikazuje ju kao prekrivku na ljesovima mornara na Istočnom frontu 1942. godine (slika 30), dok su brodovi koje su ovi koristili plovili pod zastavom Trećeg Reicha.

Padom Italije 1943. godine NDH je ponovno polagala pravo na istočnu obalu Jadrana, a prestala je vrijediti i odredba o ograničenju veličine brodova. Mornarica je preustrojena u kolovozu 1944. godine, ali je postojala zapravo samo oko četiri mjeseca. Većina je posade odmah nakon preuzimanja brodova (čamaca) prebjegla u partizane. U Neubeckerovim bilješkama iz 1944. godine (Neubecker, 1944.) za planirani dodatak knjige zastava Njemačke Ratne Mornarice (*Flaggenbuch* 1939., reprint Neubecker 1992.), zastava iz 1941. označena je kao pramčana zastava (prednja ratna zastava). U njima prikazana vojno-pomorska zastava hrvatska je trobojnica s grbom postavljenim uz koplje (os na 7/18 dužine zastave, visina 1/2 širine zastave) (slika 31). Nema podataka o tome jesu li i kada formalno propisane ove zastave, niti jesu li se ikada koristile.

10. NARODNOOSLOBODILAČKA VOJSKA I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE, 1941. – 1945.

Komunistička partija pod Titovim vodstvom organizirala je borbu protiv okupatora, okupljajući sve snage koje su se suprotstavljale Silama osovine stvaranjem pokreta za nacionalno oslobođenje. Simbol njihove borbe bila je crvena petokraka zvijezda. Iako su se već na početku rata ponekad koristile zastave sasvim jednakog izgleda kasnijoj zastavi SFRJ, tijekom rata u uporabi su bile različite varijante. Zvijezda je najčešće bila jednake širine kao i središnja pruga, ponekad tzv. debela zvijezda (slika 33). Od samog početka (Zasjedanje u Stolicama) zvijezda je uključena u nacionalne (hrvatske, srpske i slovenske) trobojnice koje su nosile partizanske postrojbe. Već početkom rata postojale su poneke pomorske postrojbe, no prava je ratna mornarica ustrojena 1942. godine. S obzirom na to da su mornari većinom bili Hrvati, u početku je korištena hrvatska trobojnica s crvenom zvijezdom. Nakon što je dobivena naredba da se trebaju koristiti jugoslavenske trobojnice, hrvatski su mornari u pravilu samo okrenuli svoje postojeće zastave, iako je tada zvijezda zapravo bila postavljena "naglavce", kao što se vidi na brojnim fotografijama iz tog razdoblja (slika 36), (Freivogel 2000.).

Prve zastave korištene na partizanskim čamcima 1942. godine sastoje se od jugoslavenske trobojnice u prve dvije trećine dužine zastave, a u ostatku devet pruga koje tvore trobojnice Srbije/Crne Gore, Hrvatske i Slovenije. Na jugoslavenskoj je trobojnici crvena zvijezda i zlatno sidro (slika 37). Nekoliko zastava ovog tipa čuva se u Hrvatskom pomorskom muzeju u Splitu (slike 38 i 39), (*Pomorska enciklopedija* 1964.). Postepeno su zamijenjene kasnije propisanim zastavama.

11. SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA, 1945. – 1990.

Po završetku Drugoga svjetskog rata nova je Jugoslavija organizirana kao federativna republika. Zastava je propisana 1946. godine povećavajući promjer zvijezde i dodajući zlatni rub oko nje (*Ustav FNRJ* 1946.).

Prvi poslijeratni propisi o vojno-pomorskim zastavama izdani su 1949. godine i temelje se na sovjetskom sustavu vojno-pomorskih zastava (*Zakon* 1949.). Vojno-pomorska zastava jedina je iz skupa zastava propisanih 1949. godine koja je preživjela sve promjene do 1990-ih godina. Ta je zastava crvena s trobojnicom u uglu odvojenom od crvenog polje bijelom linijom. U sredini trobojnice nalazi se žuto obrubljena crvena petokraka zvijezda u zlatnom lovorovom vijencu (slika 43).

Osim uobičajene vojno-pomorske zastave propisana je i počasna vojno-pomorska zastava. Ona se trebala dodjeljivati ratnim brodovima za posebne zasluge. Umjesto crvene zvijezde u trobojnici u uglu postavljen je cjelokupni grb FNRJ (slika 44), (*Symbol und Wirtschaft* 1950.). Ova zastava ne pojavljuje se u kasnijoj regulativi i izgleda da nije nikada ušla u uporabu (*Zakon* 1956.; *Pravilnik* 1956.).

Propisana je i vojno-pomorska zastava Narodne obrane: crvena s trokutastom trobojnicom uz koplje sa zvijezdom. (slika 45), (*Zakon* 1949.). U praksi ovu zastavu su koristili samo čamci granične službe pa je kasnije tako i preimenovana (*Zakon* 1956.; *Pravilni* 1956.).

Novi pravilnici propisani su 1956. godine. U njima se odbacuju zastave temeljene na sovjetskom modelu, te se propisuju one koje se više temelje na tradicijama ranije jugoslavenske i prije nje austrijske ratne mornarice, što je osobito očito kod položajnih zastava, ali vojno-pomorska zastava ostaje nepromijenjena. Kozmetičko osvježavanje regulative u 1970-im godinama prilagodba je novom nazivlju određenih funkcija i slično, ali i dalje se vojno-pomorska zastava ne mijenja (*Zakon* 1956.; *Pravilnik* 1956.; *Zakon* 1973.; *Pravilnik* 1975.).

Raspadom Jugoslavije početkom 1990-ih godina vojno-pomorske zastave Jugoslavije zamijenjene su zastavama novih nezavisnih država, no većina brodova Jugoslavenske ratne mornarice odvezena je u Boku Kotorsku u Crnu Goru. Zastave sa socijalističkom zvijezdom tamo su korištene sve do usvajanja novih zastava Savezne Republike Jugoslavije bez zvijezde 1993. godine (*Zakon* 1993.).

12. REPUBLIKA HRVATSKA, 1990. –

I prije proglašenja nezavisnosti, Hrvatska je kao republika u Jugoslaviji izbacila zvijezdu iz svoje zastave i na njezino mjesto postavila povijesni hrvatski grb, 26. lipnja 1990. godine (*Odluka* 1990.). Pojednostosti izgleda grba nisu bile propisane sve do 21. prosinca 1990. godine (*Zakon* 1990.), te su inicijalno korištene zastave različitog izgleda, najčešće s jednostavnim grbom u bijeloj pruzi (slika 47). Ovakve zastave korištene su i na brodovima i plovilima novostvorenih hrvatskih oružanih snaga te su postepeno zamijenjene službeno usvojenim zastavama.

U početku nije bilo posebnih propisa o izgledu vojno-pomorskih zastava, a kako su 1992. godine doneseni propisi o zastavi trgovačke mornarice koja je jednaka nacionalnoj, ali u razmjeru stranica 2:3 (slika 48), ratna je mornarica slijedila praksu (*Pravilnik* 1992.). Otprilike u isto vrijeme ratna je mornarica dobila zastavu grane, pa je ta zastava ponekad korištena i na brodovima, na krmi ili na provi (npr. *Obrana* 2001.). Izgled oznake HRM ponešto je izmijenjen tijekom godina (osobito oblik štita), dok konačno nije zakonski propisan. Zastava HRM plavi je pravokutnik obrubljen bijelim užim i oko njega crvenim širim rubom sa znakom HRM u sredini. Znak se sastoji od šahiranog grba s krunom od pet povijesnih hrvatskih grbova, sve preko dva ukrštena zlatna sidra (slike 49 i 50). U Hrvatskom pomorskom muzeju Split čuva se i varijacija koja ima samo jedno uspravno sidro.

Odlukom predsjednika Republike Hrvatske 1999. godine određene su razne zastave koje se koriste u ratnoj mornarici, te je konačno uvedena prava vojno-pomorska zastava, različita od nacionalne zastave – dodavanjem dva zlatna sidra iza grba (slika 51). Zastava HRM koja je do tada na brodovima korištena poluslužbeno, propisana je kao pramčana zastava (slika 52), (*Odluka* 1999.; *Pravilnik* 1999.).

13. ZAKLJUČAK

Zastave su na ratnim brodovima specifičan nacionalni simbol. Razvoj vojno-pomorskih zastava na istočnom Jadranu čvrsto je povezan s turbulentnom poviješću regije. I dok se zastave na ratnim brodovima pojavljuju već u antici, njihovi opisi su sasvim neodređeni sve do XV. stoljeća.

U jadranskom prostoru austrijska je ratna mornarica prva uvela čvrste propise u vezi sa zastavama koje iskazuju nacionalnu pripadnost ratnih brodova, prvotno temeljem habsburških žuto-crnih boja, a od 1787. godine crveno-bijelo-crvenim austrijskim bojama koje su se zadržale do kraja Monarhije. Nakon Drugoga svjetskog rata nova je južnoslavenska država uvela plavo-bijelo-crvenu trobojnicu s grbom u sredini. I dok je NDH odlučila nakratko prekinuti tradiciju zastava s prugama, koristeći šahiranu zastavu, suprotstavljene partizanske snage zamijenile su grb u trobojnici crvenom zvijezdom. Suvremena je hrvatska država ponovno u trobojnicu stavila državni grb, a na kraju je u vojno-pomorsku zastavu uvela i sidra iza njega.

Zanimljiv dio povijesti prikazuju zastave korištene na ratnim brodovima u prijelaznim trenucima između perioda duže stabilnih država, kao što je slučaj na kraju oba svjetska rata ili pri raspadu federacije 1990-ih godina.

Hrvatski su mornari služili na ratnim brodovima pod mnogim zastavama, od kojih svaka predstavlja važan dio hrvatske pomorske tradicije. Promjene režima uvijek su svjesno pokušavale natjerati ljude da zaborave sve o prethodnima. To čini teži posao istraživaču, a time je i važnije da se svi relevantni podaci sakupe na jednom mjestu u svrhu očuvanja tradicije.

ZAHVALE

Autor zahvaljuje Marcusu Schmögeru koji mu je pružio mnoštvo materijala o austrijskim povijesnim zastavama; Gordani Tudor, višoj kustosici Hrvatskog povijesnog muzeja Split koja mu je dala na korištenje zbirku muzeja; Zvonimiru Freivogelu koji je ljubazno ustupio fotografije iz svoje zbirke; Mariu Fabrettu koji je ljubazno ustupio nekoliko svojih crteža; Robertu Breschiju i Pieru Paolu Lugliju za informacije o talijanskim veksilološkim radovima; osoblju Knjižnice Hrvatske ratne mornarice u Lori; te mnogim članovima udruge "Flags of the World" koji su spremno odgovorili na mnoga pitanja. Ovaj rad temelji se na širem radu koji je autor prikazao na XXI. međunarodnom veksilološkom kongresu "Vexillobaires 2005" u Buenos Airesu, Argentina uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

LITERATURA

Knjige i časopisi

- *** (1939.) *Flaggenbuch (Flg.B.). Bearbeitet und herausgegeben vom Oberkommando der Kriegsmarine. Abgeschlossen am 1. Dezember 1939.* Berlin: Druck und Verlag der Reichsdruckerei.
- *** (1950.) "Neueste Flaggen Jugoslawiens" *Symbol und Wirtschaft: Zentralorgan aller an der Symbolik Schaffenden.* Br. 1-4, 1950., str. 51.
- *** (1959.) *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Tom VIII, Knjiga 1, "Dejstva na Jadranu Juli 1942 – Januar 1944 godine".* Beograd: Istarski institut Jugoslovenske narodne armije.
- *** (1964.) *Pomorska enciklopedija, Tom VII: Zastava.* Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- *** (2001.) *Obrana,* Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, II(27):4.
- *** FOTW (*Flags of the World*) web site, <http://www.fotw.net>
- Acović, Dragomir (2001) "Zakon o zastavama jugoslovenskih brodova iz 1937. g." *Glasnik SHD* 5(8):5-6.
- Baumgartner, Lothar (1977.) "Die Entwicklung der österreichischen Marineflagge" *Militaria Austriaca* Wien; Gesellschaft für Österreichische Heereskunde, str. 29-40.
- Baumgartner, Lothar (1979.) "Zur Problematik der ungarischen Nationalflagge nach dem Ausgleich (1867-1915)" *Militaria Austriaca: VIII. Internationaler Kongress für Vexillologie Sonderdruck,* Wien: Gesellschaft für Österreichische Heereskunde, str. 5-12.
- Csonkaréti, Károly (1993.) *Horthy - a tengerész,* Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Deppermann & Ruschke (1844.) *Flaggen-Almanach. Gesammelt, lithographirt, gedruckt und herausgegeben im Lithogr. Institut von Deppermann & Ruschke.* Hamburg: Deppermann & Ruschke Tabla 22.

- Diem, Peter (1995.) *Die Symbole Österreichs*. Wien: Verlag Kremayr & Scheriau.
- du Payrat, Armand (2000.) *Album des pavillons nationaux et des marques distinctives / National flags and distinctive markings*. Brest: Service Hydrographique et Oceanographique de la Marine.
- Freivogel, Zvonimir (2000.) "Morske sily zbrojne Jugoslawijske Armii Narodowo-Wyzwoleńczej w okresie II wojny światowej" *Okręty Wojenne* 10(4):40-49.
- Heimer, Željko (2000.) *Hrvatsko Stjegoslovno Nazivlje – Veksilološki pojmovnik i rječnik, Englesko-Hrvatski Stjegoslovni Rječnik*. Zagreb: <http://zeljko-heimer-fame.from.hr/hsn/en-hr.html>
- Grakalić, Marijan (1990.) *Hrvatski grb*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Isaić, Vladimir (2001.) *Pomorski običaji i tradicije*. Rijeka: Adamić.
- Khuepach, Arthur von (1941) "Interessantes aus der österreichisch-ungarischen Kriegsmarine" *Marine-Rundschau* br. 46, str. 301.
- Lehnert, Josef von (1886.) "Beiträge zur Geschichte der k. k. Flagge. Vortrag, gehalten im militär-wissenschaftlichen Verein zu Wien am 13. März 1885" *Organ der militär-wissenschaftlichen Vereine*, br. 31, str. 3-4.
- Luetić, Josip (1967.) *O državnoj zastavi Dubrovačke Republike*. Zadar: Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije u Zadru.
- Neubecker, Ottfried (1939.) *Fahnen und Flaggen. Eine bunte Fibel*. Leipzig: L. Staackmann Verlag, str. 73.
- Neubecker, Ottfried (1944.) manuskript iz ostavštine, u zbirci Emil Dreyer, Zürich.
- Neubecker, Ottfried (1954.) "Die Flaggen der Donaumonarchie nach der Schaffung des gemeinsamen Wappens 1915" *Neues Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft "Adler"* 3(3):84-86.
- Neubecker, Ottfried (1980.) "The impact of trade and shipping agreements on the usage of flags" *The Flag Bulletin*, XIX-3-5 = 84, *Proceedings of the 7th ICV*, Washington: The Flag Research Center, str. 243.
- Neubecker, Ottfried (1992.) *Flaggenbuch (Flg.B.)*. Bearbeitet und herausgegeben vom Oberkommando der Kriegsmarine. Abgeschlossen am 1. Dezember 1939, reprint Zwickau: Mauritius Buch Verlag. Dodatna tabla 8a, IXa.
- Novak, Grga (2004a) *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća I. Do prodaje Dalmacije Veneciji 1409. godine*. Split: Marjan tisak.
- Novak, Grga (2004b) *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća II. Od 1409. godine do Drugog svjetskog rata*. Split: Marjan tisak.
- Maxfield, Valerie A. (1981.) *The military decorations of the Roman army*. London: B.T. Batsford.
- Pasch, George (1965.) *Pavillons des villes de la cote Dalmate au Moyen age*. Paris: Neptunia. Nr. 77/l.
- Pregel, George (1987.) "Die SHS Kriegsmarine in den Jahren 1919-1923" *Marine – Gestern, Heute*, Mistelbach-Wien: MGH. Br. 1/87, str. 1-20.

- Rosenfeld, Friedrich Heyer von (1883.) *Die See-Flaggen, National und Provincial-Flaggen sowie Cocarden aller Laender*. Wien: Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Tabla 1.
- Suetonius Tranquillus, Gaius (121) "Octavius Caesar Augustus: XXV." *De Vita Caesarum*, (ed. Maximilian Ihm), u: *Perseus Digital Library*, Project. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu>. 2005.
- Smith, Whitney (1975.) *Flags Through the Ages and Across the World*. New York: McGraw-Hill, str. 13-31.
- Siegel, Rudolf (1912.) *Die Flagge. Geschichte der Entwicklung der auf den Kriegs- und Handelsschiffen zur Verwendung kommenden Flaggen unter Berücksichtigung des Gebrauchs von Flaggen zu Signal und Salut Zwecken*, Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Verlagsbuchhandlung.
- Vasiljević, Jovan (1970.) "Stvaranje ratne mornarice Kraljevine Jugoslavije (Oktobar 1918 - Septembar 1923)", *Istorija XX veka - Zbornik XI*. Beograd, str. 137-213.
- Znamierowski, Alfred (1999.) *The World Encyclopedia of Flags: The Definitive Guide to International Flags, Banners, Standards and Ensigns*. New York: Lorenz Books/Anness Publishing Inc., str. 88-99.

Legislativa

- "Normal-Verordnung vom 11. Jänner 1895, P.K./M. S. Nr. 2978 ex 1894. Neue Standarten, Commando-Flaggen und Dienst-Flaggen". *Normal-Verordnungsblatt für die k. und k. Kriegs-Marine* 1895., str. 25-27.
- "Normal-Verordnung vom 25. Juli 1916, P.K./M.S. Nr. 3288. Neue Standarten für den Gebrauch der k. u. k. Kriegsmarine". *Normal-Verordnungsblatt für die k. und k. Kriegs-Marine* 1916., str. 26.
- "Zakon o zastavama na ratnim, trgovačkim i privatnim brodovima". *Službene Novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 89/1922, 28. februara 1922.
- Zakon o zastavama jugoslavenskih brodova*, Beograd: Štamparija Kraljevske mornarice, 1937.
- "Zakonska odredba o državnom grbu, državnoj zastavi, Poglavnikovoj zastavi, državnom pečatu, pečatima državnih i samoupravnih ureda", 28. travnja 1941, *Narodne novine*, Nr.XXXVII-53-Z.p.-1941, 30. travnja 1941.
- Naredba o zastavi ratne i trgovačke mornarice*, Glavni štab NOVJ, 14.XII.1943.
- "Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije", 31. I. 1946. *Službeni list FNRJ*.
- "Zakon o vojno-pomorskim zastavama FNRJ", 6. VI. 1949, *Službeni list FNRJ* 50/49, 11. VI. 1949.
- "Zakon o vojnim pomorskim zastavama FNRJ i o komandnim i rangovnim zastavama", 5. VI. 1956, *Službeni list FNRJ* 22/56, 23. 05. 1956.
- "Pravilnik o komandnim zastavama i plamencima i o rangovnim zastavama u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici", 25. 07. 1956, *Službeni list FNRJ* 36/1956, 29. 08. 1956.

"Convention on the High Seas, 1958", *United Nations Treaty Series*, vol. 450, p. 11
<http://www.un.org/law/ilc/texts/hseas.htm>

"Zakon o vojnim pomorskim zastavama SFRJ i o komandnim i rangovnim zastavama", 13. 04. 1973, *Službeni list FNRJ* 10/73, 15. 05. 1973,

"Pravilnik o komandnim zastavama i plamencima i o rangovnim zastavama brodova Ratne mornarice Oružanih snaga Jugoslavije", 01. 09. 1975, *Službeni list FNRJ* 22/75, 15. 10. 1975.

United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982, http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/closindx.htm

"Odluka o proglašenju Amandmana LXIV. do LXXV. na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske", 25. 07. 1990, *Narodne novine* 31/90, 28. 07. 1990.

"Zakon o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske, te zastavi i lenti Predsjednika Republike Hrvatske", 21. prosinca 1990, *Narodne novine* 55/90.

"Pravilnik o isticanju i vijanju zastave trgovačke mornarice Republike Hrvatske i isticanju znakova na brodovima trgovačke mornarice Republike Hrvatske", *Narodne novine* 16/92.

"Zakon o vojnim pomorskim zastavama Savezne Republike Jugoslavije", 14. juna 1993, *Službeni list SRJ* 31/93, 18. juna 1993.

"Odluka o vojnopomorskim, zapovjednim i položajnim zastavama i plamencima na ratnim brodovima Republike Hrvatske", *Narodne novine* 105/99, 13. listopada 1999.

"Pravilnik o tehničkim uvjetima izrade, postupku i načinu isticanja te vijanja zastava i plamenaca na ratnim brodovima Republike Hrvatske", *Narodne novine* 105/99, 13. listopada 1999.

THE NAVAL FLAGS ON THE EASTERN ADRIATIC

Željko Heimer

Summary

The flags are used on warships since the antiquity. Among numerous flags used in the navies on warships, there are as particular flags that are used as the identification of the ship's nationality – ensigns hoisted at stern. This paper presents these flags as used by various navies that had their seat in the Eastern Adriatic. The first power that introduced naval ensigns was the Habsburg Monarchy, yellow with black imperial eagles. With the reforms of Joseph II the Austrian red-white-red triband was introduced to be used with minor alterations until the end of the Dual Monarchy. In the period after the World War I the captured naval ships used the Allied ensigns, while the majority of the Austro-Hungarian fleet that surrendered in Pula hoisted briefly the Croatian tricolours. The new South-Slavic state introduced a new tricolour. During the World War II the Independent State of Croatia used the banner of chequy arms for the ensign in its few ships. At the same time the partisans introduced the red five-pointed star in the national tricolour, sometimes used upside-down. Several designs were exchanged during the war. The Socialist Yugoslavia introduced naval flags based on the Soviet model. Even before the formal independence Croatia dropped the star from its flags and put the chequy shield in its tricolour. Until the adoption of the current design shortly the simple ad hoc versions were in use, and afterwards the ensign was of equal design to the merchant ensign. The new design adding anchors was introduced in 1999.

Keywords: naval ensign, flags in navy, Austria-Hungary, Yugoslavia, Independent State of Croatia, Republic of Croatia

